

Finta Klára-Enikő

EOZINHASADÁS. A ZSOLNAY-KULTUSZ

P. HORVÁTH TAMÁS: *TÜNDÉRVÁROS – ZSOLNAY MIKLÓS TITKOS ÉLETE*, PRAE KIADÓ, BUDAPEST, 2014; *A Zsolnay – Egy dinasztia eredete*, PRAE KIADÓ, BUDAPEST, 2019.

„A bölcsesség itt a terv, az erő a pirogránit, a szépség pedig az eozin” (*Tündérváros*, 218.). Mottóul és az élet fizikai–metafizikai kapcsolatának értelmezéseként is választható a regénymondat. Héphaisztoszi zsenialitást, tengermélyi remekművet sugall, az alkotó ember kettős világát: a küldetést, hogy a materialist anyagon túlivá, szépséggé lehessen formálni. Fennköltnek tűnhet a megközelítés, de ez az esszé is azon a mezsgyén egyensúlyoz, amelyiken a regény: a Zsolnay-kultuszt egyszerre kívánja mint zsenialitáslenyomatot és mint emberi küzdelmek krónikáját bemutatni.

Az antik mítoszokban Éósz a hajnal görög istennője, akitől a csillagok születtek, és aki gyors fogatán az éjszakából fényt hasít. A *Magyar etimológiai szótár* szerint nevéből ered az *eozin* szó, a ‘színjátszó kerámiamáz’, amely a pécsi Zsolnay-gyár számos munkájának ismertetőjegye. Ebben a mitológiai és fizikai, alkotói térben ér össze a görög mítosz és a Zsolnay-dinasztia története. Zsolnay Vilmos és fia, Miklós, Éószként hasítanak a kulturális fejlődés és gazdaságpolitikai felvirágoztatás fogatán, mitikussá válva. Míg az idősebb Zsolnay a művész zsenialitásával vezette a porcelángyárat, addig Miklós feladata a hagyomány és örökség pragmatikus megőrzése, a gazdasági fellendítés: „Nem volt képzőművész. Az üzlet, a fejlesztés, a kereskedelem, az újítás és az élet művésze volt. Igazi polgára volt korának” (*Tündérváros*, 192.). Másként alkotott, mint az apja. Más szabályokat hozott, de közös hagyományi alapon, amihez a szabadkőművesség eszmerendzere is hozzájárulhatott, azon intézmény világlátása, amely egyszerre „filozofikus, filantropikus és progresszív” (*Tündérváros*, 21.). Zsolnay Miklós beavatási szertartásakor nemcsak a szabadkőművesség alapjait ismeri meg az olvasó, hanem a fiatal Zsolnay életprogramját és értékrendszerét is: „közkerécsiség, művelődés és felebaráti szeretet terjesztése és a jótékonyosság gyakorlása” (*Tündérváros*, 21.). Ehhez az eszméhez igyekszik hű maradni Miklós,

melyet a porcelángyár működésében is alkalmaz, és amelyet a munkások általános elégedettsége is mutat – csak két alkalommal jelentenek be sztrájkot, de azok is gyorsan rendeződnek. Ennek alapján láthatjuk tehát, hogy Zsolnay Vilmos és Zsolnay Miklós életében a küzdelem nemcsak az egyéni törekvésből indul, hanem a családi küldetés beteljesítését is jelenti.

A két regény két hangon szól a Zsolnay névről: *A Zsolnay* az édesapa útját követi, a dinasztia alapítását, míg a *Tündérváros* Miklós modern várost alkotó igyekezetét, a családi hagyaték továbbéltetését. Az utóbbi esetében a történetvezetést egy megalkotott keret határozza meg: a Pintér János – Zsolnay Miklós nagyon közeli barátja – által a Zsolnay-hagyatékot és -emléket őrizendő lejegyzett élettörténet adja a szerkezetet, amit Pintér felesége, Horváth Irma visszaemlékezései kísérnek. A *Tündérváros* azonban nemcsak életrajzi regényként működik, hanem Pécs fejlődésének meghatározó időszakáról is tudósít. Emellett a szöveg a pikareszkregény és a történelmi regény jegyeit is magán viseli. Miklós sokszor a tényleges *Pécsi Napilap*ban is úgy tűnik fel, mint valami kalandos életű agglegény, vagy mint rejtélyövezte izgalmas regényalak. Ez az édesapa életútjára is igaz, aki fazekasból Pécs díszpolgárává lesz, meghatározó kulturális és közéleti alakká.

Az apa és a fiú fejlődéstörténete a P. Horváth-regényben olyan, mint egy tudósítás, egy korrajz, amelybe beleíródik a szájhagyomány, az adoma, és ez utóbbiak olyannyira összeforrnak a tényekkel, hogy a Zsolnay-történetben szétszalazhatatlan lesz fikció és valóság. Mint oly sokszor az irodalmi szövegekben, itt is összemosódik e kettő. A *Tündérváros* Prológusában is, a talált Pintér-kézirat hitelességét sokszor elbizonytalanítja a szubjektív értelmezés: bár P. Horváth alapos levéltári kutatómunkát végzett a regényírás előtt, a pintéri nézőpont, amely megszólal a regényben, szubjektív korlátozottsága miatt nem lehetne mindentudó, mint ahogy azt a regény sokszor sugallná. A történet többször ad olyan lélektani leírást vagy család-történeti betekintést, ami még Pintér előtt is bizonyára rejtve volt, ahogyan azt a kor társadalmi és társasági normái megkívánták. Ettől függetlenül a visszaemlékezés magasztosabb hangvétele és Horváth Irma néhol nosztalgizáló, néhol múltelvenítő szöveg-ékjei megteremtik a korhangulatot, és mitikussá, sejtelmessé finomítják Miklós alakját, ami kiemeli a regényben akár vezérmotívumként értelmezhető igyekezet és törekvés fogalmait, a *haladást*. *A Zsolnay* esetében pedig az első fejezet teremt mitikus kontextust, mágiakusságot Teréz álomlátásaiban, amikor a még számára ismeretlen Zsolnay Vilmos csábító varázslóként jelenik meg előtte. Az álomkép sejteti a beteljesülő szerelmet, de a hihetetlen életutat, a varázsos Zsolnay-jövőt is.

A *Tündérváros*ban a történelmi szálat a Merényi-történet egészíti ki, ami a csalás, megtevesztés, a hedonizmusba fúló életmód képét, egy vizontagságos, hányattatott életutat vázol, ellenpontozva a Zsolnay-kultusz erkölcsös törekvéseit. Bár Zsolnay Miklós élete is összefűződik frivolsággal, az átkártyázott vagy kétes múltú nőekkel töltött éjszakákkal, a vérbajjal, mégsem azonosítható ebben a hasonlítási pontban sem a Merényi-alakkal. A Merényi-történetből hiányzik a lélektani mélység, melyet Miklósnál egy régi szerelem tragédiája, a szabadkőművesség és a humanista elvek összessége alakít. Az ifjúkori szerelem majdhogynem mint *sanctus amor* jelenik meg, és az ifjú Zsolnay teljes hitbéli és világi életére hatással van. A szerelme és minden törekvése tiszta, és még kicsapongásai is az erkölcs és humanizmus tervét erősítik: amikor „a lelkiismeret néha elővette, hogy miért nem apja útját járja [...] elment kártyázni vagy a színházi lányokkal mulatni. Reggelre mindent helyén talált a fejében, és a gondolataiban is” (*Tündérváros*, 192.). Merényivel ellentétben Miklós nem az önérdeket és a gyors meggazdagodást választja, hanem édesapja emlékéhez híven saját hagyatékot épít, a Tündérváros gondolatát, a kiállítást. A Zsolnay név nem a becsvágy, hanem az építő szándék gondolatátársítása lesz.

A *Zsolnay* a zsenikultusz hagyományába is illeszkedik, valóban az eredet regénye. Nemcsak egy dinasztiaé, hanem a kerámiaművészetben és a tágabb magyar művészeti közegben is egy innovatív kiindulási pontra mutat rá a regény. Zsolnay Vilmos olyan művész és feltaláló, aki egyszerre a hagyomány és az új utak ötvözője, hazai és nemzetközi porondon is elismert alkotó-kereskedő. A fiatal Zsolnay Vilmos képzőművészetről, festészetéről álmodozott, de apai utasításra a kereskedőmesterséget tanulta ki: „Vilmos értette és elfogadta apja érveit, és belátta a kereskedelem, a családi cég fontosságát, [...] de titokban, a lelkében szabad és romantikus festőművész maradt.” (*A Zsolnay*, 17.) Ez a szabadság és romantika pedig messzire vitte őt és a Zsolnay nevet is: az 1878-as párizsi világkiállításon elnyerte a Grand Prix-t, méghozzá mint fazekas – a kiállítás történetében elsőként a világon. Vilmos humanista eszméi átöröklődnek fia törekvéseibe. Ahogy biblikusán az apák vétkét a fiakban bünteti meg az Isten, úgy az apák érdemét a fiakban fel is virágoztathatja a *sors bona*. Miklós megörökölte az apai szorgalmat, tehetséget és éleslátást, még ha ezek más formában is manifesztálódtak élete során. Mintha Vilmos a Zsolnay-titkot adta volna át, ami csak vér szerint örökíthető: nemcsak egy alkímista titkos receptúra, hanem életáldás, intelem, és ami bár a pécsi és magyarországi nagyobb emberi közegre is jótékony hatással kiterjed, mégis csak egyedül a dinasztia kiváltsága. Átadni

a zsenialitást génekben és nevelésben. A titokban ott van a Bibliára, derék-szögre és körzőre tett eskü is, a *Bölcsesség tervezze, erő tartsa fenn, szépség ékesítse!* jelszó, a szabadkőművesség minden értékteremtő és értékmentő igyekezete. Vilmos fejlődése a pécsi városfejlődéssel együtt követhető nyomon – a haladáseszmében.

A *Tündérvárosban*, mint a korábbi irodalmi hagyományban sokszor, a városszövet és szövegszövet egymásra vetül, a pécsi lakóközösség fejlődése, szerveződése a városfejlődéssel kapcsolódik össze. A Zsolnay család felemelkedésének története mellett a trilógia két része Pécs regényei is. A város szereplővé válik: a pécsi kávéházak, szalonok, éttermek zsibongása, zajlása a budapesti és nagyváradi világi étellel vetekedik. P. Horváth regénye kor- és mítosz-prezerváló lenyomat. A szecessziós jegyeket mind a szövegformálás, mind a tartalom követi: a lakomák, a gasztronómiai kincsek leírása érzékletessé és elevenné teszi az éppen bemutatott asztalképet és asztaltársaságot: „A vacsora tárkonyos fácánragulevessel kezdődött, majd erdei gombákkal és somlekvárral tálalt fácánmellel folytatódott, főételnek sült szarvashátszint tálaltak paprikás gesztenyemártásban, valamint – az erdélyi vendégekre való tekintettel – szarvasgombás puliszkával, és végül egy kis meggykrémes csokoládétorta adódott.” (*Tündérváros*, 68.) Megelevenedő ízek és színek szinesztetikus kavarodása maga a zajló élet. Az esküvői kép is, Pintér János és Horváth Irma lakodalma a szecessziós kidolgozottságban teljesül ki, a finom részletek, fények–homályok együttesében: „Az esküvői vacsora után a menyasszony, lámpalázáról meglepedkezve, érzelmes és frivol dalokat zongorázott a feketén ragyogó, vadonatúj Bösendorferen.” (*Tündérváros*, 118.) Ebből is kitűnik, hogy a mellékszálak, ahogy Merényi viszontagságai is, a Zsolnay-történet egyenjogú párjai. Nem olvasást könnyítő intermezzók, hanem önmagukban is regénnyé formálható sorsok és tragédiák leírói. A Merényi által *megejtett* Vilma rövid története az angyalcsináló és a boszorkányság pogány s ősi szimbólumait vonja be a regényvilágba, tovább halványítva a fikció és a valóság közötti kontrasztot. A mágikus realizmus is mintha belopódzna egy-egy szövegfoszlányra a regénybe. Mitizálás, ráolvasás, halál, káosz: Vilma édesapja söréttel üldözi a csalárd Merényit, miközben lánggra kap az udvarház a szégyentől terhes télben. A *megejtett leány* története pedig Miklós szerelmi bánatával is párhuzamba vonható: a fiatalkorában tőle elszakított Katalin szintén gyereket hozott a világra, majd ő is és a gyermek is meghalt a szülés során. Az ifjabb Zsolnayt felnőttkoráig kíséri ennek árnyéka, ugyanis csak egy véletlen folytán tudja meg, hogy szerelme már évek óta halott, hiába vár hírt felőle. A *véletlen-*

motívum pedig a regény egészét meghatározza. Mint a kalandregényekben, úgy hányattatódnak Fortuna gyermekei: maradnak beteljesületlen terveik és szívügyeik. A beteljesülés is, a siker is olyan, mint a véletlen – váratlan és hihetetlen.

A *hibetelenségek* pedig végigkísérik mind az apa, mind a fiú életét. Ennek egy fontos beteljesüléspontja az 1907-es Pécsi Országos Kiállítás és Vásárra megépülő új városrész, amelynek végén ünnepélyesen átadásra kerül a Zsolnay-szobor: „az első emlékmű Európában, amit nem valami politikusnak, szentnek, hadvezérnek vagy királynak állítottak, hanem egy egyszerű fazekasnak” (*Tündérváros*, 189.) A városrész, az igazi tündérváros, a haladás szimbóluma mind az 56 pavilonjával. Gáz, víz, telefon is be volt vezetve az épületekbe. Megvalósul benne a Zsolnay-törekvés, és Magyarország is más viszonyrendszerbe került általa az európai művészethálózatban. „Éljen a független magyar ipar és mezőgazdaság!” (*Tündérváros*, 75.) A kiállítás egyik látványossága a *Turul* nevezetű léggömb. Nevében a hagyomány, formájában az innováció és a jövő. A léggömb a regény többrétegű értelmező-szimbóluma is lehetne: egyrészt a kiállítás szervezésében részt vevő nőkre hintenek kosarából Miklósék hálavirágot, másrészt félelmetes monstrum a jövőből, kiszolgáltatott, törekeny légbárka, amin Merényi halálát leli. A *Turul* szintén az eredet, a kezdet fogalmához köti a regénytestet. Az éghez is, a gyökerekhez is.

A gyökerek mindkét regényben az érték fogalmához társítódnak. Metaforikusan és biológiai-fizikai valóságukban is megfelelő képei a Zsolnay-történetnek: „A fenyő-, levendula- és szamócaillatú hűvös kertben a ház mögött, az arizoniai cédrus és egy nagy platán árnyékában ült a társaság szombat délután Pintér Jánoséknál.” (*Tündérváros*, 179.) Ebben a szintén szecessziósba hajló képben az otthon, az eredet, az érték fogalmi sűrűsödnek. Ebben a leírásban nincs kiemelt alak, hanem a teljes társaság, a teljes korabeli társadalmi közeg ideálképe reprezentálódik. Annak a hangulata, ami a Zsolnay-törekvéseket is áthatotta, ami a Zsolnay-porcelánok éke, ami a Zsolnay-hagyomány lényegisége: „Derű és fény, meg eozin. Zsolnay!” (*Tündérváros*, 86.)

P. Horváth Tamás két regénye tehát olyan, mint két szecessziós szelence, melyekben mikrotörténelem és história rejtezik. A szerző minden hivatásából van a regényben – vendéglős, szakács, szerkesztő, író: bőkezűen és lélekkel látja vendégül az olvasót olyan történetekkel, melyeket az majd még sokáig ajánl és emleget. A Zsolnay névben pedig ott rejtezik és újbóli megismerésre vár a szellemi örökség: a tevékeny szándék, a munka és dicsőség.